

Huszár Zoltán

*FEJEZETEK A PÉCSI BÁNYAVIDÉK OKTATÁSTÖRTÉNETÉBŐL:
A PÉCSBÁNYATELEPI DGT ELEMI NÉPISKOLA (1856–1944)*

Absztrakt

Az oktatás a múltban és a jelenben egyaránt fontos szegmens egy társadalom életében, függetlenül attól, hogy azt milyen módon kezeli az adott régió – földrajzi egység – felelős vezető elitje. Jelen tanulmány egy olyan korszakból merít példát, amikor az oktatási adminisztráció belátta, hogy a fiatal nemzedékek képzése, tanítása a jövő záloga, ezért minden vonatkozásban jelentős áldozatokat hozott annak érdekében, hogy azt európai szintre emelje. Ehhez az országban működő, nagy tőkeerővel rendelkező cégek támogatását is elnyerte, amelyek többsége, hogy írni-olvasni jól tudó munkásokra tegyen szert, maga is alapított iskolákat, amelyekben a szükséges infrastruktúrán túl a tanárok javadalmazásairól is gondoskodott. A ma is működő, a DGT (Dunagőzhajózási Társaság) által 1856-ban nyitott pécsbányai iskola kiemelkedő példája ennek a szemléletnek és gondoskodásnak. A nyitás körülményeit és az iskola működését bemutató tanulmány elsősorban levéltári alap kutatásokra épül. Célja annak a bemutatása, hogy a jól megfontolt, átgondolt oktatáspolitikai milyen virágzó intézményrendszert képes létrehozni, és annak milyen hatása van az adott mikro- és makrotársadalomra. A levéltári források feldolgozása manuális módon történt; a kortörténeti háttér megrajzolását szakirodalmi adatok segítették. A kutatás összegzésképpen nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a vizsgált kor oktatáspolitikája sok vonatkozásban példa lehet a jelen számára is, és rámutat arra, hogy a kisgyermekkorban kezdődő oktatás-nevelés a társadalom fejlődésének az egyik legfontosabb záloga..

Kulcsszavak: DGT iskolalapító tevékenység; elemi népoktatás; társulati iskolák

Bevezetés¹

„Csak az olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.”
(Klebensberg, 1926/ 1990, p. 266)

A 19. század közepén a bányászat erőteljes térhódításával egyre sürgetőbb problémát jelentett a pécsvidéki bányatelepen élő gyerekek iskoláztatása, ami időben először Pécs VI. kerületében, Pécsbányán (Pécsbányatelepen) jelentkezett. A Dunagőzhajózási

¹ A tanulmány a szerző Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskolájában 2007-ben benyújtott és megvédett PhD-disszertációjának egyik, részben átszerkesztett alfejezete, amelyet ebben a formában publikációként még nem közölt. Forrás: Huszár Z., 2007

Társaság (DGT, vagy Társaság) 1852-ben kezdte meg a kutatómunkát a pécsi szénmedencében (Grössing et al., 1979) és négy évvel később, 1856-ban már az első elemi iskoláját is megnyitotta Pécsbányatelepen, ekkor még egyetlen tanítóval, a morva származású Trefil Jánossal (DGT, 1894; Babics, 1952).² A vállalat saját feladatának tekintette az iskola felszerelését és fenntartását, ám a „szükséges tanszerekkel teljesen ellátott” (DGT, 1894, p. 46) oktatási intézményt csak a bányamunkások gyermekei látogathatták. Arra, hogy az iskola a bányatelepen lakó nem társulati munkavállalók gyermekei előtt is megnyissa kapuit, még hosszú évekig kellett várni, ami a Társaság szempontjából érthető volt, viszont a város számára égető problémát jelentett. Az 1868. évi XXXVIII. tc., amely „a népiskolai közoktatás tárgyában” született, elvileg változtatott a helyzeten. Ennek nyomán ugyan közös – tehát társulati és községi – iskolának nyilvánította a vállalat (Babics, 1952), de arról, hogy ez csak elméletben volt így, egy egész évtizedet felölelő levelezés tanúskodik. Az első, 1873. december 4-én kelt kétnyelvű – magyar és német nyelven megfogalmazott – levelet még Pécs szab. kir. város főjegyzőjeként jegyezte a későbbi nagy formátumú polgármester, Aidinger János. Levelében a „bányatelepen lakó nem társulati munkások” problémájára hívta fel a „Dunagőzhajózási társulat tekintetes Igazgatósága” figyelmét. Ezen munkások „együtt véve mintegy 30-ra menő tanköteles gyermekei, miután egy felől a városban levő tanodákat – ezeknek nagy távolsága miatt – nem látogathatják, s más felől miután a tisztelt társaság által fenntartott társulati iskolába fel nem vétetnek, a legszükségesebb oktatás nélkül maradni kénytelenek... És mert szoros kötelességünknek tartjuk ezen egyéneket az emberi társadalomnak megmenteni, vagyunk bátrak a tisztelt Igazgatóságot hivatalosan megkeresni, miszerint említett gyermekeket a bányatelepi iskolába felvenni és a kellő oktatásban részesíteni szíveskedjék.” Mindezt azzal az érveléssel is megerősíteni vélte Aidinger, hogy „városunk közönsége nincs azon anyagi helyzetben, hogy ezek részére – külön tanoda felállítása által – a nélkülözhetetlen oktatásról gondoskodjék.” (MNL Z 1481 58. cs. 70. t.) A Bányai Igazgatóság vezetése azonban vagy nem találta megalapozottnak a kérést, vagy más problémák vonták el a figyelmét, mert Aidinger hat évvel később, 1879. július 11-én, ekkor már polgármesterként, és mint „Pécs sz. kir. város községi iskolaszékének az elnöke” ismét feltette a Társaság pécsi vezetőinek a kérdést, hogy „vajon nem lenne-e hajlandó a jelzett gyermekeket tanodájába befogadni és saját tanerői által oktatni, s ha igen, minő feltételek mellett?” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.) (Hogy a diskurzus közben az érintett gyermekek milyen iskolába jártak, és egyáltalán részt vettek-e a közoktatásban, arról nincsen információ. H. Z.) A problémát végül a Bányai Igazgatóság 1890. július 26-án kelt, Aidinger polgármesterhez intézett levele oldotta meg, megfogalmazva azokat a feltételeket, amelyek mellett hajlandó volt befogadni a Pécsbányatelepen lakó nem bányászszülők gyermekeit: „Hajlandók vagyunk egy körülbelül 80 tanulónak megfelelő iskolatermet rendelkezésre bocsátani, anélkül,

² Más források Trefil Ágoston néven említik az iskola első kántortanítóját, aki Vojtják Antal plébános mellett tevékenykedett. Ld. MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly igazgatótanító „Az Első Dunagőzhajózási Társaság által fenntartott pécsbányatelepi elemi népiskola 50 éves múltjának története” c. írása 1924. december 31-i keltezéssel. (Továbbiakban: Werb Károly iskolatörténete) Werb Károlyhoz a még vele „együttműködő Vizer Endrétől hallomás útján” jutottak el az iskolaalapításra vonatkozó információk.

hogy Pécs szab. kir. várostól ezért bért és a gyermekektől tandíjat igényelnék.” És ezután következtek a feltételek: „Pécs szab. kir. város vállalja ezen iskolaterem berendezését, fenntartását és tanszerekkel való ellátását saját terhére... Ezen berendezés Pécs szab. kir. város tulajdonát képezi. Ugyancsak vállalja Pécs szab. kir. város a tanító díjazását, mégpedig ugyanazon illetményeket, amelyeket a társulat tanítói élveznek...Mivel a tanító nem lehet társulatunk nyugdíjintézetének a tagja, Pécs szab. kir. város kötelessége lesz annak nyugdírbiztosítását rendezni. A nyugdírbiztosításból kifolyólag az iskola fenntartót terhelő járulékok, illetékek vagy kötelezettségek ezen tanítóra nézve Pécs szab. kir. várost terhelik. Ezen tanító kinevezése és esetleges elbocsátása a Dunagőzhajózási Társaság részéről Pécs szab. kir. város polgármesterével egyetértőleg történik. A tanító egyébként kizárólag társulati iskolánk igazgatójának van alárendelve.” (MNL Z 1481 62. cs. 76. t.) Az iskolafenntartók ugyanakkor megígérték, hogy a „nem társulati tanulók a társulatiaktól nem fognak elkülöníttetni”, és kijelentették, hogy „Pécs szab. kir. város községi iskolaszékének iskoláink ügyébe beavatkozási joga nem lesz.” Válaszlevelében Aidinger arról biztosította a „Nagytekintetű Igazgatóságot”, hogy az általa szabott feltételeket „készséggel elfogadjuk”, és javaslatokat tett az egyes pontokban meghatározott feltételek teljesítésének a körülményeire; az osztályterem felszerelésére, a költségek kiegyenlítésének módjára, stb. is. (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.)

A pécsbányatelepi DGT elemi népiskola működése

A DGT iskolaalapítása, bármilyen nemes célt is szolgált, eleinte nem összekötötte, hanem inkább szembe állította a bányászkolónia, mi több, a város lakóit, ill. a Társaság és Pécs város vezetőit. A Társaság ugyanakkor nem lett volna „igazi” tőkés nagyvállalat, amelynél elsődleges szempont a vállalati érdek volt, ha a probléma rendezéséhez nem szab saját feltételeket, és mint láthatjuk, e vonatkozásban elég távol állt tőle a más területeken gyakorinak számító „jótékonykodás.” (Huszár, 1995) Ugyanakkor vitathatlannak tűnik, hogy az első bányatelepi iskola megnyitása az egész térségre nagy hatást gyakorolt, többek között abban, hogy új, segítő lehetőségeket jelentett az elemi iskoláztatás terén nehéz helyzetben lévő városvezetés előtt. A pécsbányai iskola osztálytermének berendezési tárgyait Pécs városa adta kölcsön 1891-ben. Ez a következőkből állt: (MLN Z 271 84. cs. 155. t.)

- 10 db támlás hátulésű külön-külön kihúzható egyenként 2,16 m hosszú pad 40 üléssel
- 1 db faszék (katonai beszállásoláskor eltűnt – valószínű az I. világháború alatt. H. Z.)
- 1 db nagy fekete vonalazott tábla, falon láncon függő
- 1 db támalakú asztal, elzárható kettős fiókkal
- 1 db dobogó (tanszék)
- 1 db szabadon álló táblaállvány kettős vezetékkel és csigával, rajta két festett és vonalazott iskolai táblával.

Az első társulati iskola sok vonatkozásban már az alapítása pillanatában követendő példának, mondhatni, mintaiskolának számított, olyan helynek, ahol kitüntetés volt tanulni és tanítani. Ezt nemcsak a vállalatvezetés gondolta így, hanem az intézményben működő tanítók is. Mindezt a következőképpen fogalmazta meg iskolatörténetében Werb Károly, aki 1923-1931-ig az iskola igazgatótanítója volt: „...fenntartója kizárólag a Dunagőzhajózási Társaság, anyagi támogatást sem államtól, községtől, v. felekezettől eddig még soha igénybe nem vett. S ez az iskolának szerencséje is volt. Tudjuk ugyanis tapasztalatból, hogy ott, ahol az iskolát sokan tartják fenn, az nagyon ingatag alapokon áll s a tanító huzza mindig a legrövidebbet.” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.)

Az alapításakor csupán egy tanerős iskola gyors fejlődésnek indult. 1861-ben a Társaság Fuchs Ádámot, a „kiváló pedagógiai érzékkel megáldott, szorgalmas, kitartó és vasakarattal rendelkező tanférfiút” nevezte ki kántortanítónak az időközben elhalálózott Trefil helyére. Az új tanító felesége kézimunkára tanította a lányokat. (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.). 1865-ben „az iskolai oktatás támogatására, továbbá önművelés és szórakozás céljából” könyvtárral gyarapodott az intézmény. Az időközben főtanítóvá (Oberlehrer-ré) előléptetett Fuchs Ádám „...Miután abban az időben a tanítási nyelv a német volt, meghozatta Saatzer, Niedergesäs és Ditte német pedagógusok vezérkönyveit, Grube és Henschl módszeres számtani vezérkönyveit; járt az iskolának a Dresdában megjelenő Allgemeine Deutsche Lehrerzeitung, a bécsi Schulbote és a Bergmanns-freund. A magyar lapok közül a sovány Néptanítók Lapja, a Néptanoda és a Katholikus Szemle.” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t. pp. 2-3). A könyvtárban elhelyezett kötetek száma 1893-ban 2.502 volt, és ebben az évben 100 könyvkölcsönző 2.004 kötetet olvasott. (DGT, 1894). 1894-ben, fennállása 38. évében – miután a „nem bányász gyerekeket” is befogadta – a hitoktatón kívül 8 tanítót és tanítónőt, továbbá két kézimunkatanítónőt alkalmazott az iskola. A tanítók közül egyet – a korábban ismertetett megállapodásnak megfelelően – Pécs szab. kir. város fizetett (DGT, 1894).

A tanítás ekkor két, emeletes épületben zajlott. Az ún. „alsó épületnek” négy nagy terme, lépcsőfeljárata, tanácskozási terme, szertára és egy 27,75 m hosszú és 2,8 m széles folyosója volt, ahol télen a gyerekek eltölthették az óráközi szüneteket, és ahol a ruháikat felakaszthatták. Az iskolaépülethez tartozott fákkal körülvett „tornázó”, játszótér és iskolakert. A „felső épületben” – amelyben az 1870-es évek végéig a bányai igazgatóság volt elhelyezve (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.) – három tanterem, egy iroda és egy könyvtár volt, ill. a szomszédos házban – amely a társulat kémiai laboratóriuma volt – ugyancsak kialakítottak egy tantermet. A „felső épület” irodáját és könyvtárszobáját 1879-ben tanteremmé alakították (DGT, 1894; MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

Az iskola történetében jelentős dátumnak számít 1880. szeptember 25. A pécsi bányaművekbe ellátogató I. Ferenc József császár és király ezen a napon a pécsbányatelepi iskolát is megtekintette, mi több, mintaiskolának nevezte. Hasonlóképpen vélekedett az intézményről Trefort Ágoston kultuszminiszter, aki 1883 májusában, és József főherceg is, aki 1883 szeptemberében látogatta meg a pécsbányatelepi társulati iskolát. (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

A tanulók létszámáról és összetételéről a „Pécsbányatelepi népiskola statisztikai átnézete az 1893-94-es tanévről” c. kimutatásból (MNL Z 1481 58. cs. 70. t.) kapunk pontos adatokat. Ebben a tanévben, „az érdemekben gazdag Fuchs ig. tanító nyugalmba vonulása után az... országosan elismert jó tanító és tanügyi író, Schmidt Boldizsár vette át az iskola igazgatását és vezetését, akit a bányai igazgatóság Szabolcsbányatelepről helyezett ide át.” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t. p. 5). Az említett kimutatás szerint két első, egy második, két harmadik, két negyedik és egy ötödik „rendes” osztályt tartottak nyilván az intézményben, ehhez csatlakozott az ún. „ismétlő iskola” I. és II. osztálya, külön a fiúknak és külön a lányoknak. Az öt „rendes” évfolyamban összesen 613 gyermek – 580 „társulati”, és 33 „nem társulati” – kezdett a tanév elején, míg az ismétlő iskolát összesen 196 - 188 „társulati” és 8 „nem társulati” – diák kezdte meg. Ez a létszám a tanév során – kimaradás, ill. egy tanuló elhalálása miatt – 601-re, ill. 165-re csökkent. A lemorzsolódás különösen az ismétlő osztályokban volt jelentős. A 766 tanuló megoszlásáról nemek, vallás és nemzetiség szerint kapunk tájékoztatást a korabeli forrásokból. E szerint 392 fiú és 374 lány látogatta az iskolát. 742 tanuló római katolikus, 15 ágostai evangélikus, 4 helvét evangélikus és 5 izraelita vallású volt. A tanulók a nemzetiségi megoszlása a következőképpen alakult. A németek voltak a legtöbben (451), őket követték a magyarok (123), majd a csehek (89), a morvák (63), a krajnaiak (20), a tótok (19), végül 1 horvát gyerek is tanult az iskolában. Az iskolai statisztika tartalmazza még a tanulók életkori adatait (az 1878 – 1887 között született gyerekek látogatták ebben az évben az iskolát), a tanulók előmenetelét, amely szerint 49 kitűnő rendű, 120 jeles rendű, 493 elsőrendű és 104 másodrendű eredmény született az adott tanévben. Pontos tájékoztatást kapunk az egyes osztályok mulasztási átlagáról, ill. a tanulók haladásáról olvasás, írás, számolás, magyar helyesírás és német olvasás tantárgyakból. A tanítás, a német anyanyelvű tanulók magas létszáma ellenére is, csak 1892-ig zajlott német nyelven, német nyelvű tankönyvek alapján. A tanítók ennek megfelelően baranyai és tolnai, esetleg más vidékről származó németek voltak (Tilkovszky, 1988). A magyar tannyelvű oktatás Babics szerint azonban nem jelentett nagy nehézséget a német anyanyelvű gyerekek számára, mivel mindannyian jól beszéltek magyarul, bár a mindennapi életben nagy valószínűséggel inkább a saját anyanyelvükből kölcsönzött elemekkel színesített „kolonische deutsch”-ot használták. Sokkal nehezebb helyzetben voltak a magyar bányászok gyermekei, amikor német nyelven kellett tanulniuk. (Babics, 1952). Az új tannyelv bevezetése ennek ellenére fokozatosan történt, és az volt a fő célja, hogy a nem magyar gyermekek a hat osztály elvégzése után már valóban jól tudjanak magyarul. Ezt a magyar nyelv tanításában, ill. tanulásában legjobb eredményt elért tanítók és tanulók jutalmazásával sikeresen ösztönözték. A diákok közül azok részesülhettek például az Országos Középtanodai Tanáregylet 1871-ben felajánlott 129 forint 40 krajcár évi kamatából, akik „az általános jó előmenetel és erkölcsös magaviseleten kívül a magyar nyelv ismeretében az illető tanárok által mint legjártasabb fog kijelöltetni.” (MNL Z 1481 59. cs. 70 t; Tilkovszky, 1988, p. 115). Az összeg kezelésével a bányatelepi társláda igazgatóságát bízták meg. A tanulók jutalmazását több alapítvány is támogatta, többek között a Pécsi Takarékpénztár, amely „a pécsbányatelepi iskolának minden évben bizonyos összeget ad kiosztás végett.” (DGT, 1894, p. 46).

Az iskolai statisztika adatait tükrözi többé-kevésbé a Társulat 1894-es kiadványa is, amely megállapítja, hogy „a gyermekek szellemi tehetségét illetőleg 22% jó, 58% közép és 20% gyenge felfogási képességgel bír. Az iskolalátogatási viszonyok kedvezők, a legtöbb mulasztás meghúlési betegségből származik, a sokszor hiányos öltözék vagy nagy távolság miatt. Rövidlátás és hebegés csak egyes esetekben fordul elő.” (DGT, 1894. p. 47).

Az iskolás gyermekek (6–13 év közötti korosztály) magasságáról, súlyáról, haj- és szemszínéről ugyancsak készítettek statisztikát ebben a tanévben. Az 1894-es táblázat 1.004 gyermek adatait tartalmazta. (Az akkor működő három bányatelepi iskolában összesen 1.368 gyermek tanult ebben a tanévben, ennek több mint a fele a pécsbányai iskolába járt (DGT, 1894).

A tíz évvel későbbi, az 1904-1905-ös tanév némileg módosult statisztikai áttekintése ennél részben kevesebb, más vonatkozásban viszont több adatot tartalmaz. Értesülhetünk belőle az osztályok és a tanulók számáról, az iskolások nem, honosság, vallás, anyanyelv és életkor szerinti megoszlásáról, ill. az általános előmenetelükről és a hiányzási átlagokról, ugyanakkor nem közölt adatokat az egyes tantárgyakban elért előmenetelről. Megtudhatjuk viszont, hogy hányan léptek ki az iskolából bizonyítvánnyal, hányan ítéltettek osztályismétlésre, és hányan léphettek magasabb osztályba. Mindent összevetve az iskolai statisztika kiválóan érzékelteti, hogyan változtak tíz év alatt a legfontosabb kategóriákban a mutatók. A létszám 766-ról 816-ra nőtt, ebből 421 volt a fiú és 395 a leány. Az új kategóriának számító honosság szerint 421 számított belföldinek, 395 külföldinek. Anyanyelv vonatkozásában továbbra is a német anyanyelvűek voltak a legtöbben (542). Utánuk következtek a magyarok (158), a csehek (59), a morvák (37), a krajnaiak (17) és a tótok (3). Vallási megoszlás szerint 800-an vallották magukat római katolikusnak, 13-an ágostai hitvallású evangélikusnak és 3-an izraelitának. A tanulmányi eredmények a következőképpen alakultak: 39 volt a kitűnő rendű, 113 a jeles rendű, 556 az elsőrendű, 108 a másodrendű tanuló (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

Kissé furcsa színezetet ad a statisztikának az a tény, hogy a Társaság saját adatközlése szerint a tanítás nyelve a túlnyomó német anyanyelvűség ellenére ekkor már mindegyik társulati iskolában – így a pécsbányaiban is, ahova a három iskolát látogató, összesen 1.305 tanuló nagy többsége járt – a magyar volt. A tanítói létszám a tanulók számának megfelelően változott a tíz évvel korábbihoz képest: a hitoktatón kívül hét tanító, két tanítónő és egy kézimunkatanítónő oktatta a gyerekeket (DGT, 1905).

A DGT tanítói a havi bérükön túl még számos juttatásban részesültek. Ezt tanúsítja az a tanítói álláshirdetés, amelyet a pécsbányatelepi, ill. a vasasi társulati iskolákban megüresedett osztálytanítói állás betöltése céljából 1914 augusztusában tett közzé a vállalat (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.). Ebben 1.100 korona kezdő évi fizetést ajánlott előzetes havi részletekben, két szobából és előszobából vagy konyhából álló lakást, évi 30 q kőszén és 10 úrméter tűzifa erejéig ingyenes fűtést a nőtlen, kétszeres mennyiség erejéig a női tanító részére. Bár az új tanító alkalmazása ideiglenes volt, ha kielégítőnek találták a munkáját, véglegesítették. Az alkalmazást a következő feltételekhez kötötték: tanítói oklevél, a magyar és német nyelv tökéletes ismerete. A pályázatot a Bányagazgatósághoz kellett benyújtani. A tanítók a kedvezményesnek tűnő juttatások ellenére

sem voltak maradéktalanul elégedettek a javadalmazásukkal. Werb Károly szerint egészen 1921-ig kellett várniuk, hogy „az ország legjobban fizetett tanítói sorába” emelkedjenek, amit az iskolaigazgató egyértelműen az akkori bányaigazgatónak, Dr. Jičinský Jaroslavnak és az iskola érdekében „mindig messzemenően eljáró” orosz Bálványi Endre adminisztratív igazgatóhelyettesnek tulajdonított (MNL Z 1481 61. cs. 71. t, p. 9).

1909-ben, 16 évi igazgatói tevékenység után Schmidt Boldizsár is nyugalomba vonult. Helyette Vizer Endre került az iskola élére, majd három évvel később, 1913-ban Haffner Vilmos. Az 1914-ben kitört I. világháború több vonatkozásban beszűremkedett az iskolai életbe is. A két épület „evakuáltak tanyája és kaszárnya lett”. (MNL Z 1481 61. cs. 71. t, p. 6) 1915-ben isztriai internáltakat költöztettek a tantermekbe, így a bányatelep iskolaköteles gyermekei csak igen hiányos oktatásban részesülhettek. Később a katonaság foglalta le az iskolát, ami azt jelentette, hogy az egyes osztályok heti kétszer félnapi oktatásban részesültek a kaszinó nagytermében. Csak a hatodik osztályban folyt rendes tanítás (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.). Bármilyen szervezeten működtek is a társulati iskolák, az ott folyó oktató-, nevelőmunka szinte teljesen ellehetetlenült. Az 1915-16. tanév előmeneteli és mulasztási naplója szerint a második háborús év végén 637 beiratkozott tanulója volt az iskolának (MNL Z 1481 58. cs. 70. t.). A legtöbbjük (620) a római katolikus vallást gyakorolta, de volt közöttük ágostai hitvallású evangélikus (10), görög katolikus (4), református (2) és izraelita (1) is. A tanulók közül 429 vallotta magát német, 173 magyar, 29 cseh, 2 lengyel, 2 angol, 1 morva és 1 krajnai anyanyelvűnek. A kimutatás új rovata szerint az iskola 464 nem magyar anyanyelvű diákja közül az év végén 419 beszélt kielégítően magyarul (MNL Z 1481 58. cs. 70. t.).

1918-ban véget ért a háború, de mire a tanítók és a tanulók kiheverték volna a háborús károkat, „jött a kommün, a szerb megszállással, amely munkásainkat megfertőzte, ifjúságunkat pedig lelkiileg megmérgezte” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t, p. 6). Fontos megjegyezni, hogy az 1924-ben írt „Iskolatörténet” ebben a vonatkozásban – nyilvánvalóan a korszellemhez alkalmazkodva – kissé más képet fest a „kommün” időszakáról, mint az a dokumentum, amely a „Pécsbányatelep, Mecsekszabolcs és Vasasbányatelep tanítótestületeinek a munkás-eltársak bizalmi férfiainak részvételével 1919. április 5-én tartott együttes tanácskozmánya” alkalmából készült (MNL Z 1481 59. cs. 70. t.). Ebben az áll, hogy „a tantestület csatlakozik a párthoz, mert érdekeinek védelmét sehol másutt nem remélheti, és lelkesedéssel szolgálja a szociáldemokrácia ügyét... mert a párt ellensége a szellemi munka kizsárolásának is. ... A demokrácia iskolája nem hajlandó a régi rendszert szolgálni és a tanítóság is szakít a megalkuvás gyáva politikájával.” Bár kézjegyek nem szerepelnek a géppel írt dokumentumon, a résztvevők felsorolásánál, sk. kiterjesztéssel, ott találjuk szinte az összes társulati tanító nevét, élükön a magasztos iskolatörténetet megíró Werb Károllyal és mindazokkal, akik néhány év múlva, mint később látni fogjuk, a Trianont gyászoló nemzeti szellem leglelkesebb szószólóivá váltak: Jekl (Jéki) Antallal, Glatt Győzővel, Ambruszt (Ambrus) Antallal, Kiesz Ferencsel, Löhr Károllyal. Bár ez a lista közel sem teljes (16 tanító szerepel rajta), ők azok, akik a társulati iskolák fennállása során valamennyien betöltötték az igazgatótanítói posztot. A Bányai igazgatósághoz címzett éves jelentésüket már 1919 júniusában –

alig két hónappal az ominózus „tanácskozmány” után - a következő, vagy hasonló tartalmú sorokkal zárták: „Végül hálás köszönetemet tartozom kifejezni azon jóindulatért, mellyel iskolánkat fenntartani és minden szükséges anyagiakkal ellátni méltóztatott. Alázatos szolgálója...” (MNL Z 1481 62. cs. 73. t.)

A háborút követő első békeévben, de a szerb megszállás alatt - az 1918-19-es tanévben - az igazgatói jelentések szerint nagyban „gátolta és súlyosan hátráltatta a tanítás eredményét az a féktelenség és szabadosság, melyet a jelen politikai helyzet vetett felszínre.” Emellett „spanyol és vérhas betegség” is felütötte a fejét a tanulók között, így a pécsbányatelepi iskolába beírt 457 mindennapi- és 145 vasárnapi (összesen 602) iskolás szokatlanul magas mulasztási átlagot produkált. A diákok összesen 20.344 félnapot hiányoztak, ebből 11.876-ot igazoltan, 8.468-at igazolatlanul, de ebben a tanévben még bírságot sem kellett fizetniük a mulasztások miatt. Ez tanulónként 33,7 félnapos hiányzást eredményezett. (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.) Az 1919-20-as tanévre valamenynyit javult a helyzet: a 656-ra emelkedett tanulói létszám mellett 18.608-ra csökkent a mulasztott félnapok száma, amiből egy tanulóra 27,5 félnapos hiányzás jutott. Ezért a szülők fizetéséből összesen 2.442 korona 70 fillér bírságot vont le a vállalat (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.) Az 1923-24-es tanévre beírt 616 diák hiányzási átlaga már „csak” 17,6 félnap volt; az iskolában tehát kezdett visszaállni a normális rend (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

A háború utáni időszak nehéz évein a vállalat különféle juttatásokkal próbálta átsegíteni az iskolát. Ez nyilvánul meg abból a köszönőlevélből, amelyet 1924 januárjában a tantestület Werb Károly igazgató kezdeményezésére küldött Bálványi Endre DGT főfelügyelőnek, adminisztratív igazgatóhelyettesnek „az iskolaügy lelkes vezetőjének azon odaadó szeretetéért, jóindulatáért, mellyel tantestületünket alkalmazza, s amely jóindulat főleg a karácsonykor kapott tekintélyes összegű jutalékokban nyert kifejezést. Ez arra ösztönözte a tanítókat, hogy a gondjaikra bízott bányász gyermekeket „hatványozott buzgalommal” neveljék, „vallásos, hazafias szellemben úgy, hogy díszére válják szegény, megcsonkított hazánknak.” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.)

Az iskolának az éves jelentés szerint ebben a tanévben 8 okleveles, véglegesen kinevezett tanítója volt, beleértve az igazgatót is. Ez a létszám 1933-ra 5 főre csökkent (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).³ Ebben óriási szerepe lehetett azoknak a nagyarányú létszámcsökkentéseknek, amelyek 1922 után napirendre kerültek a bányamunkás, de különösen hivatali, adminisztratív dolgozók létszámánál. A dolgozói létszámcsökkenés a társulati tanulók számának folyamatos apadását vonta maga után. A tanfelügyelői látogatásokról készített jegyzőkönyvek többsége a változó viszonyok ellenére pozitívan értékelte az iskolában folytatott oktató-nevelő munkát. „A tantervek helyesen ki vannak dolgozva, a haladási és a többi napló rendben vezetettek, a mulasztások pontosan ki vannak mutatva. ...A tanítás modern pedagógiai elvek szerint történik és a rendelkezésre álló időhöz mérten eredményes.” (MNL Z 1481 59. cs. 70. t.)

³ Werb Károly 1924. december 31-én lezárt „Iskolatörténetében” 9 tanítót és egy kézimunka mesternőt sorolt fel az 1923-24-es tanév derekán, akik a következők voltak: Werb Károly, Leordinay Dominika, Glatt Győző, Varajti Károly, Seszták Antal (állami), Sass Ernő, Benkő Ferenc, Keblics István, Decleva Géza és a kézimunka tanítónő, Rechberg Anna.

A jegyzőkönyvben is említett időhiány főleg az ismétlőiskolában okozott gondot, ahol elméletileg vasárnap 8-11-ig volt tanítás, de az 1921. évi XXX. törvénycikk (1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról) életbe léptetése után a 10 órakor kezdődő istentiszteleten az egész intézménynek részt kellett vennie, és ez egyharmadával csökkentette az egyébként is rövidre szabott tanítási időt. A királyi tanfelügyelőség ezért el is marasztalta Werb Károly igazgatót, aki nem tagadta a fennálló problémát – „a tanításra ennek folytán kevés idő állt rendelkezésünkre” – és az egyetlen megoldást a miserend átszervezésében látta. Bartinai Ferenc apát plébános azonban mereven elzárkózott a változtatástól, mi több, erőszakos, rideg magatartásával nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a tanulók – különösen télidőben, amikor „jó ruha és komoly lábbeli” hiányában csak nagy áldozatok árán tudtak eljutni a templomba – egyre nagyobb létszámban maradtak távol a vasárnapi istentiszteletekről. Az igazgató, humanitárius okokra hivatkozva, nem volt hajlandó „a törvény ridegségével” fellépni ellenük. „A kommunizmus vadhajtásait mi teljes erőnkből irtjuk, de ha a humanizmust nem alkalmazzuk munkásaink gyermekeivel szemben, akkor a kommunizmust kiirtani sem fog sikerülni, sőt, plébános úr ily kérlelhetetlensége annak melegágyát készíti elő.” (MNL Z 1481 61. cs. 70. t.) Bálványi adminisztratív igazgatóhelyettes ezt a következőkkel egészítette ki Pécs Város Közigazgatási Bizottságához írt jelentésében: „Iskoláink szervezésekor kifejezetten megállapítatott, hogy nevük társulati iskola, és hogy magánjelleggel bírnak. Semminemű állami segélyben nem részesülnek. ...Nyilvánvaló tehát, hogy a V. K. M. úr 1922. évi 130/700/VIII. számú rendeletének 59. §-a értelmében iskoláink nem magyarázhatóak át községi jellegűekké, tehát nem is alkalmazhatók a községi iskolákra szabott utasítások. ...Iskoláink szakszerű vezetése évtizedeken át bevált igazgatótanítóink dolga. ... Tiltakoznom kell az ellen, hogy felelős igazgatóink munka- és jogkörét a kir. Tanfelügyelőség megszorítsa, kezüket megkösse és tekintélyüket azal rontsa le, hogy teljesen indokolatlanul bizalmatlansága jeléül az ülési jegyzőkönyveket jóváhagyás végett bekérje. Mivel pedig a kir. Tanfelügyelőség főképpen a pécsbányatelepi iskolával foglalkozik, kijelentem, hogy Werb Károly igazgatótanító úrral szemben teljes bizalommal viseltetünk, ... 31 évi társulati működése alatt soha kifogás ellene nem volt... A kir. Tanfelügyelőség önmagának is ellentmond, mert... csak röviddel ezelőtt részesítette Werb igazgatótanító urat írásbeli dicséretben.” (MNL Z 1481 59. cs. 70. t.)

A DGT azonban nemcsak a tanítói mellett állt ki nyilvánosan, hanem tovább folytatta azt a tevékenységet, amely a szegény sorsú tanulók segélyezésében nyilvánult meg. Ez persze nem tekinthető igazán jótékonykodásnak, hiszen a segélyek költségét nagyrészt a mulasztásért beszedett büntetéspénzekből fedezték, mégis sokat jelentett azoknak, akik rászorultak, és akik például büntetést kaptak azért, mert „jó ruha és cipő hiányában” nem tudtak eljutni a vasárnapi istentiszteletre. Az 1925-26-os tanévben 27 tanuló kapott ünnepélyes keretek között ruhát, harisnyát, téli sapkát, zsebkendőt, tanszereket (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

Az 1925-26-os tanévben további terhet jelentett a tanítók számára az új tanterv, amely „július 27-én kelt, de csak augusztus hó 24-én érkezett a kir. tanfelügyelőségtől” 9 példányban az iskolába, azzal a megkötéssel, hogy az új tanévben - „a miniszter úr

1925. évi május hó 14-én kelt 1467. eln. számú rendelete alapján megbeszélés és kipróbálás tárgyává kell tenni”. Ez azonban csak akkor volt lehetséges, ha „az új tanterv nyomán összeállított és részletezett”, ill. kir. tanfelügyelőség által jóváhagyott helyi tantervek alapján kezdték el az új tanévet (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

Az 1925-26-os tanév új, gyakorlatilag „próbatantervét” 1926-27-ben az új tankönyvek kipróbálása, ill. bevezetése követte. A tanítók számára komoly módszertani kihívást jelentett, hogy a tanterv szellemében megszerkesztett, de módszertani és stilisztikai szempontból gyakran hibásnak talált könyveket és a tananyagot a lehető legoptimálisabb módon a tantervhez igazítsák. Ez a tanév folyamán többször összeülő „össztanácskozmányok” egyik állandó témája volt (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

Az 1927-28-as tanév statisztikai áttekintésében már csak 522 tanuló szerepelt, ebből 386 társulati és 136 nem társulati volt. Ez utóbbiak ugrásszerű növekedése tanítói hiányhoz vezetett. Werb Károly nem társulati tanerők bevonásával szeretne volna megoldani a problémát, és ez ügyben, az 1890-es egyezményre hivatkozva, levelet írt a Kir. Tanfelügyelőségnek. „Ez a helyzet a teherviselés szempontjából nem méltányos” – írta, „ezért tisztelettel kérjük, méltóztassék a Vallás- és Közoktatásügyi Minister úr Őnagyméltóságánál kieszközölni, hogy pécsbányatelepi társulati iskolánknál az 1927/28. tanévre legalább még egy állami tanító osztassék be.” (MNL Z 1481 62. cs. 76. t.) Egy másik levelében nyomatékosan kérte, hogy az iskolájába „bevonandó új állami tanerő ne nő, hanem férfi legyen.” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.)⁴ Kérését a kir. Tanfelügyelőséghez írt levelében Bálványi igazgatóhelyettes is támogatta, kihangsúlyozva, hogy az új tanítót a „levente- és cserkész kiképzésbe” is szeretnék bevonni (MNL Z 1481. 59. cs. 70. t.).

Kérése megalapozottságának egy több évre visszamenő kimutatással igyekezett nyomatékosítani.

⁴ Werb Károly 1927. szeptember 19-én kelt, 12/1927/28-as sz. levele „Méltóságos Igazgató Úr” megszólítással, feltételezhetően vagy a Bányai igazgatósághoz, vagy a Tankerületi Igazgatósághoz íródott.

1. sz. táblázat: A pécsbányatelepi társ. elemi népiskola tanulóinak száma 1922 – 1928 között társulati – nem társulati megoszlásban

Tanév	Társulati tanuló	Nem társulati tanuló	Összesen	Nem társ. tanulók aránya (%)
1922/23.				
Mindennapi tanuló	419	53	472	
Ismétlő tanuló	154	8	162	
Összesen	573	61	634	9,62%
1923/24.				
Mindennapi tanuló	392	46	438	
Ismétlő tanuló	163	16	179	
Összesen	555	62	617	10,04%
1924/25.				
Mindennapi tanuló	352	52	404	
Ismétlő tanuló	148	21	169	
Összesen	500	73	573	12,73%
1925/26.				
Mindennapi tanuló	278	78	356	
Ismétlő tanuló	140	23	163	
Összesen	418	101	519	19,46%
1926/27.				
Mindennapi tanuló	270	82	352	
Ismétlő tanuló	114	31	145	
Összesen	384	113	497	22,73%
1927/28.				
Mindennapi tanuló	265	86	351	
Ismétlő tanuló	121	50	171	
Összesen	386	136	522	26,05%

Forrás: MNL Z 1481 62. cs. 76. t. adatai alapján⁵

Az iskola igazgatója a nehézségek ellenére patetikus mondataival eredményesnek minősítette a tantestület által végzett „szerény, de serény munkát, mely – mint a puszta tartós szele annak homokszemeit – a modern pedagógia áramlataival kapcsolatosan összehordta egy lepergett év mozzanatait.” (MNL Z 1481 60 cs. 70. t.)

Ezt azonban csak részben támasztják alá a jelzett időszakban lefolytatott tanfelügyelői látogatások, amelyek során Dr. Berze Nagy János kir. tanfelügyelő több problémára is rámutatott. A tanfelügyelő 1930. február 21-én és 22-én látogatott el az iskolába, és a következő megállapításokat tette:

⁵ Werb Károly igazgatótanító 1927. június 30-án kelt, 8423 sz. levelének melléklete, amelyben a nem társulati tanulók növekvő számára hivatkozva állami tanerők beosztását kéri a pécsbányatelepi népiskolához.

- Az iskolában nem áll ivóvíz és ivóvíztartó edény, pohár a gyermekek rendelkezésére
- Az iskola IV. osztályában Werb Károly igazgató-tanító mindössze csak 2 tantárgy tanítását látja el, ami a nevelő-tanítás egysége szempontjából helytelen. (MNL Z 1481 60. cs. 70. t.)

Következő, 1930. március 17-i levelében még arra is felhívta az Igazgatóság figyelmét, hogy a javaslata ellen nyilván tiltakozó „iskolaigazgató-tanító hatás- és munkakörét nem az iskola igazgatója hivatott megállapítani, azt az 53.000/909. sz. vallás- és közokt. min. rendelettel kiadott utasítás 129. §-a állapította meg, mint osztálytanító pedig tartozik ugyanezen utasítás 130. §-ában foglaltakhoz alkalmazkodni.” (MNL Z 1481 60. cs. 70. t.)

A DGT Bányai igazgatósága komolyan vette a fentiekhez hasonló, tanfelügyelői jelentéseket, ugyanis majdhogynem haladéktalanul intézkedett: még 1930. április 1-jén elrendelte, hogy a pécsbányatelepi iskolaépületek folyosóin csappal ellátott fali víztartályok kerüljenek elhelyezésre (MNL Z 1481 60. cs. 70. t.). Az igazgató osztálytanítói tevékenységének növeléséről viszont nincs információ.

A tanfelügyelő következő évi, 1931. május 22-én és 23-án tett látogatása után – egy újabb levélváltás tanúsága szerint – már megelégedéssel nyilatkozott az iskolában tapasztaltakról az igazgatás és az egyes osztályok vezetése vonatkozásában egyaránt (MNL Z 1481 60. cs. 70. t.). A látogatásról készített jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy az igazgatói székben váltás történt: Werb Károly helyét Ambrus Antal foglalta el. Vele együtt hét okleveles tanító és egy kántor alkotta a tantestületet, de a vezető kir. tanfelügyelő a következő, 1933 márciusában tett látogatása során ezt kevésnek találta. Beszámolójában arra kérte a Bányai igazgatóságot, hogy a II. és a III. osztály nagy létszáma miatt – előbbiben 83, utóbbiban 79 gyermek tanult – az 1933-34-es tanévtől kezdve engedélyezze egy új férfi tanító alkalmazását. A vállalatvezetés azonban – a rendkívül súlyos gazdasági viszonyokra hivatkozva, „melyek között is évi 80.000 P-t meghaladó összeggel tartja fenn iskoláit”, bár nem utasította el a javaslatot, haladékot kért a következő tanév elejéig, amikor is „nagyobb mértékben fog csökkenni a munkáslétszám és ezzel kapcsolatban a tanulók létszáma is... lehetővé válhat egy tanító áthelyezése Szabolcsról vagy Vasasról.” (MNL Z 1481 60. cs. 70. t.)

Az 1933-34-es tanév tanulói létszáma 437-re csökkent a jelentkezések után Ambrus igazgató jelentése alapján, őket továbbra is hét tanító tanította heti 24 – 29 órában – közülük azonban csak öt volt véglegesített alkalmazásban, míg a hitoktatást egy újonnan odahelyezett hitoktató látta el (MNL Z 1481 60. cs. 70. t.).

1935. május 25-én Ambrus Antal igazgató nem személyzeti és oktatási gondokkal, hanem az iskolaépületek tatarozása ügyében fordult a Bányai igazgatósághoz, mert az iskola az épületek és a berendezés elhanyagolt állaga miatt nem tudott megfelelni „egészségügyi és nevelési-tanítási feladatainak.” A kérelmet a DGT Iskolák gondnoka személyes tapasztalatai alapján támogatta. A Bányai igazgatóság „az egyéb fenntartási munkák mérséklése” mellett engedélyezte a tatarozást (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

A kor politikai áramlatai és az újabb háború előszele az iskolák felett sem múltak el nyomtalanul. Az eseményeket leveleiben hűen megörökítő Ambrus igazgató 1937. december 7-én kelt levelében azt jelezte a „Bányaművek tekintetes Vezetőségének”, hogy iskolájának „nincsen meg vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr őfőméltóságának arcképe”, ennek megrendelését kéri „az alsó – és felső iskola részére két példányban.” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.) Érdekes, hogy 17 évvel Horthy kormányzóvá választása után íródott ez az igazgatói levél.

Az Anschluss után, 1938 márciusát követően a bécsi szákhelyű DGT a Reiswerke Hermann Göring A. G. német birodalmi nagyvállalat része lett, aminek hatása a bányatelepi iskolák életében is jelentkezett (Grössing et al. 1979; Meyer, 1999) Az iskola Anschluss utáni első, 1938/39-es tanévéről készült statisztikája 421 mindennapi és 116 ált. továbbképző iskolai tanulóval, valamint 2 állami és 7 társulati tanítóról, köztük egy fő kiegészítő tanítóról tájékoztat, ám legfontosabb bejelentése nem az iskola állományára, hanem a német nyelvű tanfolyam meghirdetésére és bevezetésére vonatkozott, amelyre „a III. osztálytól felfelé 148 társulati és 55 nem társulati tanuló jelentkezett. A létszám tehát igen magas, mert a III – VI. osztályban összesen 269 tanuló van, akik közül 203 tanuló kíván részt venni a tanfolyamon.” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.) Ambrus igazgató azonban gyakorlati és pedagógia köntösbe bujtatott magyarázattal is előállt. „Nem keressük a tömeges jelentkezések okát, mert az iskola kell, hogy távol tartsa magát a napról napra változó eseményektől. Gyakorlati és pedagógia szempontból kívánom észrevételeimet megtenni. Mi lehet ennek a tanfolyamnak a célja? Szerény nézetem szerint csak az, hogy azok a tanulók, akik hazulról kevés német nyelvismerettel, kis szókinccsel rendelkeznek, azt el ne felejtsek és megszerezhessék azt az eszközt – olvasást és írást – amelynek segítségével német nyelvi ismereteiket tudatosá tegyék, gyarapíthassák és tovább fejleszthessék.” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.) Ugyanakkor pedagógusi tapasztalatán alapuló aggodalmának is hangot adott: a tanulók között „nincs 10%, aki értelmesen tudná magát németül kifejezni? Lehet-e kilátás arra, hogy ezek (a fennmaradó 90%, H. Z.) a tanfolyamon megtanuljanak németül? Pedagógia szempontból pedig meg sem engedhető és kártékony hatású. A tanulók lelki világába olyan ismereteket akarunk elhelyezni, amelyeket semmihez kapcsolni nem tud, amelyeket meg nem emészthet, magáévá nem tehet... Heti két órában valakit németre megtanítani nem lehet...” (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.)

Hogy mi minden állt még a minden kétséget kizáróan sokat tapasztalt, kiváló pedagógiai érzékkel megáldott, jó szándékú igazgató-tanító aggodalommal teli megállapításai mögött, nem lehet tudni, de tény, hogy az intézménynek, ahogy a többi DGT iskolának is, azt a szerepet szánta a nagypolitika, hogy a német nemzetiszocialista propaganda bázisa legyen (MNL K. 28. 53. cs; Tilkovszky, 1988). Az újonnan megvásárolt Horthy képek mellé minden bizonnyal Hitler vezér és kancellár képét is ki kellett függeszteni, ahogy a bányatelepi irodákban és kultúrházakban is.

Ambrus Antal intő megjegyzései azonban nem maradtak hatástalanok. A német nyelvtanfolyamra jelentkezettek nagy többségét végül, gyenge nyelvtudásukra hivatkozva törölték, így a következő, 1939/40-es tanévre Pécsbányatelepen csak 28 tanuló vettek fel a kezdő, és 36 tanuló a haladó nyelvtanfolyamra (Tilkovszky, 1988). Ambrus

Antal igazgató jelentésében 27, ill. 39 tanuló szerepel. A heti 2-2 órát Bérczes Károly, ill. Kőszegi István tanítók látták el. Az igazgató egységesen a Szepessy–Häckl-féle „Ich lerne Deutsch” c. tankönyvet rendelte meg a tanfolyamhoz, „mert azt a kezdők és haladók is használhatják”. (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.) Ezzel párhuzamosan, talán a komor valóság ellensúlyozása miatt, az 1938-39-es tanévtől kezdve szülői értekezleteket kezdett szervezni a népiskola tanítótestülete a társulati vendéglő nagytermében. Ezeken az összejöveteleken az iskola tanítói tartottak előadásokat a szülők számára. Az elsőt 1938. november 27-én Rónaszéki Nándor állami tanító az ember- és gyermekismeretről, a másodikat 1939. január 29-én Sümegi Antal állami tanító a gyermeknevelésről, a harmadikat 1939. március 26-án Benkő Ferenc társulati tanító a jellemnevelésről (MNL Z 1481. 61 cs. 71. t.).

A háború közvetlen hatása 1940-ben érintette először az iskola személyi állományát. Egy következő jelentés szerint a hét tanerős tantestület egyik tagját, Benkő Ferencet behívták katonai szolgálatra, míg a többieknek arról is nyilatkozniuk kellett, hogy hol és mivel töltik 3-4 hetes nyári szabadságukat. Egyéb szünidei elfoglaltságként a testület három tagja Levente oktatói tanfolyamon vett részt (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

1941 novemberében Rónaszéki Nándor állami tanító is bevonult. Helyettesítése miatt a Tanfelügyelőséghez fordult Ambrus Antal, de levelére azt a választ kapta, hogy „a helyettesítésről az iskolafenntartó tartozik gondoskodni”. (MNL Z 1481 60. cs. 70. t.)

A megváltozott politikai körülmények következtében a bányavidéken, így Pécsbányán is mind több szülő vallotta magát németnek. Ennek következtében a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárult ahhoz, hogy a bányatelepi népiskolákban egy-egy tanerős német tanítási nyelvű tagozatokat indítsanak. Ezeken a tagozatokon a tanítás a 700/1941. M. E. számú rendeletben szabályozott teljes anyanyelvi oktatási rendszer szerint történt. Csak azok a mindennapi tanköteles tanulók nyerhettek felvételt a tagozatra, akiknek a szülei népi németnek vallották magukat, és ezt a Magyarországi Németek Szövetsége is elismerte és igazolta (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

Az 1941/42-es tanévre történt beiratkozásokról készült kimutatásból kiderül, hogy az előző tanévhez képest a 1940. évi XX. tc. alapján (1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról) újabb, VII. osztállyal bővült az iskola. Ennek beindítását „tanerő szaporítás nélkül” sikerült megoldani. De mivel nem állt rendelkezésre elegendő tanterem, az alsó osztályokban bevezették a felváltva való (délelőtti, ill. délutáni) oktatást. A hét osztályban 11 tanerő látta el az 507 gyermek tanítását (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.). A következő, 1942/43-as tanévben már nyolc osztályban folyt a tanítás. Az 567 tanuló tanítását ebben az évben is 11 tanító végezte (MNL Z 1481 61. cs. 71. t.).

1944-re az iskolák működése a háborús katonai igény elsőrendűvé vált szempontjainak rendelődtek alá (MNL Z 1481 38. cs.; Tilkovszky, 1988). A front közeledése elől a német tagozatok tanítói, jórészt a tanítványaikkal együtt, elmenekültek, valószínűleg a szervezett német kiűritési akció keretében. A pécsbányatelepi német tagozatról csupán 8 tanuló maradt itthon, ők 1944 decemberétől a magyar nyelvű osztályban folytatták tanulmányaikat (MNL Z 1481 38. cs.; Tilkovszky, 1988).

Összegzés

A pécsbányatelepi népiskola működésének oktatás- és részben társadalomtörténeti „mikrotörténeti” kutatása arra enged következtetni, hogy a vizsgált időszakban jelentős előrelépés történt az iskolai infrastruktúra és a humán erőforrás tekintetében. Az 1922. és az 1943. évi baranyai iskolai felmérések adatait vizsgálva, a pécsbányai iskolára vonatkozó adatok kiemelése is ezt bizonyítja.

A két világháború közötti baranyai népiskolák helyzetéről Laki János kutatásai (1983) alapján kaphatunk képet:

Pécsbányatelepi társulati iskola (1922): 9 tanterem, 8 tanító, 1 tanítónő, 470 beírt tanuló (448 r. k., 1 g. kat., 1 ref., 20 ág. ev. – 172 magyar, 286 német, 2 horvát, 10 egyéb). A tanítás nyelvét nem adta meg a forrásközlés, de más dokumentumokból alapján tudható, hogy magyar.

Pécsbányatelepi társulati iskola –magyar tagozat (1943): 12 tanterem (766 m²), 8 tanító, 5 tanítónő, 8 osztálycsoport, 510 beírt tanuló (455 r. k., 3 g. kat., 32 ref., 19 ág. ev., 1 unitárius – 496 magyar, 14 német). 1 tanító katona. A tanítás nyelve: magyar.

Pécsbányatelepi társulati iskola- német tagozat (1943): 2 tanterem (70 m²), 2 tanító, 6 osztálycsoport (VII.-VIII. o. nincs), 53 beírt tanuló (45 r. k., 1 ref., 7 ág. ev. – 8 magyar, 45 német). A tanítás nyelve: német.

Mindehhez persze arra volt szükség, hogy a DGT Pécsi Bányaigazgatóságának hatáskörébe tartozó üzemegységek nyereséget termeljenek, amelynek egy részét a vállalati dolgozók gyermekeit oktató iskola (iskolák) fenntartására lehetett fordítani.

Felhasznált források:

1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról. Netjogtár. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92100030.TV&targetdate=&printTitle=1921.+%C3%A9vi+XXX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny+cikk&referer=1000ev> (Letöltés: 2023. 01. 10.)

1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról. Netjogtár. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (Letöltés: 2023. 01. 10.)

Babics, A. (1952). *A pécsvidéki kőszénbányászat története*. Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

DGT (1894). *Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti kőszénbányái. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXVII. Vándorgyűlése tagjainak felajánlja a Társulat*. A Társulat saját kiadása.

DGT (1905). *Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti kőszénbányái. Az 1900. évi Pancsovai Kiállítás alkalmából*. A Társulat saját kiadása.

Grössing, H., Funk, E. U., Sauer, M., & Binder, J. (1979). *Rot-Weis-Rot auf blauen Wellen. 150 Jahre DDSG*. Eigentümer, Herausgeber und Verleger: Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft.

Huszár, Z. (1995). Játékonykodás és befolyásolás. A DGT és Pécs kapcsolatának szociálpolitikai vonatkozásai az 1920-1930-as években. *Baranya: Történelmi és honismereti folyóirat*, 8. 253-266.

Huszár Z. (2007). *Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT/DDSG) története, pécsi bányászata, különös tekintettel a Társaság pécsi szociális és oktatási infrastruktúrájára. Doktori (PhD) disszertáció*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola. <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/huszarzoltanphd.pdf>

Klebelsberg, K. (1926/ 1990). A nyolcosztályos népiskola. In Glatz F. (Szerk.), *Tudomány, kultúra, politika – Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917-1932)* (pp. 264-267). Európa Könyvkiadó.

Laki, J. (1983). A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában. In: Szita, L. (Szerk.), *Baranyai Helytörténetírás 1982* (pp. 213-254.). A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve.

Meyer, A. (1999). *Hitlers Holding. Die Reichswerke „Hermann Göring“*. Europa Verlag,

Tilkovszky, L. (1988). Német nemzetiségi kérdés a mecseki bányavidéken (1919 – 1945). In Huszár Z. (Szerk.), *Bányászat a Mecsekben. Mecseki Bányászati Múzeumi Füzetek 2.* (pp. 112-145). Mecseki Ércbányászati Vállalat.

Levéltári források:

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár; Magyar Országos Levéltár Bányászati Fondok. Repertórium: Sárközi Zoltán, Tóth Róbert (Összeáll.) *Levéltári Leltárak 83.* Magyar Országos Levéltár, Budapest 1985 – A levéltári hivatkozások lelőhelye (MNL) a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, Budapest.

MNL Z 1481 38. cs. 49/1944-1945, 175/1944-1945

MNL K 28. 53. cs. C. 15005/1939

MNL Z 1481 58. cs. 70. t. Zavaros Béla helyettes polgármester és Aidinger János főjegyző 503/10277 számú levele az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási társulat Igazgatóságának.

MNL Z 1481 58. cs. 70. t. A pécsbányatelepi népiskola statisztikai átnézete az 1893-94-es tanévről.

MNL Z 1481 58. cs. 70. t. A pécsbányai társulati iskola összes osztályának statisztikai kimutatása az 1915-16-os tanévre.

MNL Z 1481 59. cs. 70. t. Werb Károly pécsbányatelepi tanító 1924. december 31-én kelt kézirata.

MNL Z 1481 59. cs. 70 t. Alapítványi oklevél.

MNL Z 1481 59. cs. 70. t. „Pécsbányatelep, Mecsekszabolcs és Vasasbányatelep tanítótestületeinek a munkás-elvtársak bizalmi férfiainak részvételével 1919. április 5-én tartott együttes tanácskozmányá”-n készült dokumentum másolata.

MNL Z 1481. 59. cs. 70. t. Bálványi Endre 1927. szeptember 20-án kelt, 11931. sz. levele a Kir. tanfelügyelőséghez „Iskolaügy” tárgyában.

MNL Z 1481 59. cs. 70. t. Másolat az 1924. évi június 22-én felvett jegyzőkönyvről, amely Rózsa György kir. tanfelügyelő ismétlő iskolában tett látogatásáról készült.

MNL Z 1481 60 cs. 70. t. Az 1927-28-as tanév statisztikai áttekintése, ill. Werb Károly ig. tanító 179/1927-28. sz. zárójelentése.

MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Dr. Berze Nagy János 1930. március 4-én kelt levele a DGT tekintetes Igazgatóságának.

MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Dr. Berze Nagy János 1930. március 17-én kelt levele a DGT tekintetes Igazgatóságának.

MNL Z 1481 60. cs. 70. t. A DGT Bányai igazgatóság válasza Berze Nagy levelére 4322. sz.

MNL Z 1481 60. cs. 70. t. 8066. sz.

MNL Z 1481 60. cs. 70. t. A Királyi Tanfelügyelőség és a DGT Igazgatóság levélváltása 791/1933, ill. 6067. sz.

MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Ambrus Antal 169/933. sz. levele; OL Z 1481 61. cs. 71. t. Bejelentés az I. DGT pécsbányatelepi társulati elemi népiskolájától.

MNL Z 1481 60. cs. 70. t. Pécs 1941. december 12. Ambrus Antal levele a Tanfelügyelőséghez.

MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Pécs sz. kir. város iskolaszékétől. 37/879. számú levél.

MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly igazgatótanító „Az Első Dunagőzhajózási Társaság által fenntartott pécsbányatelepi elemi népiskola 50 éves múltjának története” c. írása 1924. december 31-i keltezéssel.

MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Aidinger János 1890. július 5-én kelt 88 jzk. Sz./114. ikt. 1890. sz. válasza a 125 sz. levélre.

MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Az 1904-05.-i tanév statisztikai áttekintése.

MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Hirdetmény osztálytanítói állás betöltésére.

MNL Z 1481 61. cs. 71. t. 6810. sz. levél Nendtvich Andor polgármesterhez.

MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi társulati elemi iskola összes osztályának statisztikai kimutatása az 1918-19-es iskolai évről.

- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi társulati elemi iskola összes osztályának statisztikai kimutatója az 1919-20-as iskolai évről.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi társulati elemi iskola összes osztályának statisztikai kimutatója az 1923-24-es iskolai évről.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Jegyzőkönyvi kivonat a pécsbányatelepi társ. elemi népiskola tantestületének 1924. január 24-én tartott tanácskozmányáról.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Bejelentés a pécsbányatelepi társulati elemi népiskoláról 1925/26, ill. 1933/34 tan évekről.
- MNL Z 1481 61. cs. 70. t. Jegyzőkönyv. „Felvétetett 1924. május hó 1.-én Werb Károly pécsbányatelepi igazgatótanító úrral a kir. tanfelügyelőség 1069/1924. számú átiratában foglalt kérdésekben.” 1924. május 12-én kelt levele Pécs szab. kir. Város Közigazgatási Bizottságához.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Ad. 79/1925/26. számú kimutatás A pécsbányatelepi társ. elemi népiskola árva és szegény sorsú tanulóinak segélyezéséről.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly 1925. szeptember 5-én kelt, 2/1925/26. tanév sz. tanévnyitó jelentése, ill. 12/1926/27. sz. 1926. szeptember 22-én kelt tanévnyitó jelentése.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly 1927. július 20-án kelt, 148/1926/27. sz. tanévzáró jelentése az 1926-27-es tanévről.
- MNL Z. 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly 1927. szeptember 19-én kelt, 12/1927/28-as sz. levele „Méltóságos Igazgató Úr” megszólítással.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Ambrus igazgató 119/935. sz. levele a bányagondnokság és az igazgatóság megjegyzéseivel.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. 216/937. sz. levél
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Ambrus Antal 187/1938. sz. jelentése a Bányaigazgatósághoz.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. 187/1938. sz. levél
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Ambrus Antal 167/1939. sz. jelentése.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Ambrus Antal Bányaigazgatósághoz küldött 262/1938, 12/1939, 53/1939. sz. meghívó levelei.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. Kimutatás a pécsbányatelepi tanítók szünidei szabadság idejéről és elfoglaltságáról - 1940
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. 2863/1941 sz. levél a pécsbányatelepi társulati iskola tanítási nyelvéről.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi elemi népiskola 114/1941. sz. jelentése az 1941-es beíratások eredményéről.
- MNL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi elemi népiskola 162/1942. sz. jelentése az 1942-es beíratások eredményéről.
- MNL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly (akkor még vasasi) igazgatótanító 62/1919. számú, 1919. június 25-én kelt évi jelentése a „Nagytekintetű Bányaigazgatóság” számára.
- MNL Z 1481 62. cs. 76. t. Magyarra fordított kivonat a társulat igazgatóságának Aidinger János polgármesterhez intézett, 1890. év június 20-án kelt 125 számú leveléből.
- MNL Z 1481 62. cs. 76. t. Ad 146/1926-27. sz. kimutatás. Werb Károly igazgatótanító 1927. június 30-án kelt, 8423 sz. levelének melléklete, amelyben a nem társulati tanulók növekvő számára hivatkozva állami tanerők beosztását kéri a pécsbányatelepi népiskolához.
- MNL Z 1481 62. cs. 76. t. 8423. számmal ellátott levél állami tanerők beosztása tárgyában a pécsbányatelepi társulati népiskolánál.